

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ОСНОВНА ПСИХОЛОГІЧНА ПЕРЕДУМОВА НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ІНШОМОВНОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто питання організації рефлексивної діяльності студентів у процесі навчання іншомовного писемного мовлення. Конкретизовано роль різних видів рефлексії в навчанні студентів писемного мовлення; визначено функції рефлексії в навчально-пізнавальній діяльності студентів; окреслено способи організації рефлексивної діяльності студентів у процесі навчання іншомовного писемного мовлення.

Ключові слова: рефлексія, самооцінка, самоконтроль, іншомовне писемне мовлення, студенти.

Переорієнтація сучасної освітньої парадигми на самоорганізацію навчальної діяльності передбачає розробку нових стратегій освіти, спрямованих на не задіяні раніше психологічні аспекти. Одним з таких аспектів є рефлексивні механізми, які дають змогу ефективно формувати в студентів специфічні здібності до самоаналізу, самоконтролю, самооцінки та осмислення своїх відносин з навколишнім світом. Під час навчання іноземної мови ці здатності впливають на всі види мовленнєвої діяльності (МД), у тому числі на навчання писемного мовлення. У зв'язку із цим актуальним є аналіз дії рефлексивних механізмів, характерних для такої вікової групи, як студентство, у процесі навчання писемного мовлення як найбільш рефлексивного виду МД порівняно із читанням, говорінням, аудіюванням.

В особистісно орієнтованому навчанні як магістральному напрямі сучасної системи освіти рефлексивний підхід відіграє провідну роль. У кожному з його варіантів (ціннісно-рефлексивний, компетентісно-рефлексивний, проектно-рефлексивний, проблемно-рефлексивний, варіативно-рефлексивний) центральним поняттям є рефлексивна діяльність [8].

Мета статті – визначити особливості організації рефлексивної діяльності студентів у процесі навчання іншомовного писемного мовлення (ІПМ).

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: уточнити роль різних видів рефлексії в навчанні студентів ІПМ; конкретизувати функції рефлексії в навчально-пізнавальній діяльності студентів; визначити способи організації рефлексивної діяльності студентів у процесі навчання ІПМ.

У сучасній психології існують різні визначення такого феномену, як рефлексивна діяльність або рефлексія. У концептуальному розумінні рефлексія – це форма активного переосмислення людиною змістів індивідуальної свідомості, діяльності, спілкування; у практичному сенсі – це здатність до

самоаналізу, самооцінки, самоконтролю [3, с. 18]. Стосовно навчання писемного мовлення і одне, і друге розуміння є достатньо значущими. Проте методика приділяє більшу увагу практичному аспекту, у якому має особливе значення, який саме з видів рефлексії формується в студентів: особистісна, інтелектуальна, комунікативна або кооперативна. Кожний із цих видів рефлексії в навчанні писемного мовлення відіграє певну роль.

Особистісна рефлексія, що характеризується психологами як засіб особистісного зростання, який дає змогу диференціювати в межах власного “Я” різні підструктури та одночасно інтегрувати їх у єдине ціле [3, с. 15–16, 33; 7, с. 50]. У цьому складному процесі в особистості студента виокремлюються особливі функції: “Я – контролер” та “Я – виконавець”, що дає змогу привести в дію рефлексію як інтегральний компонент механізму саморегуляції, коли тому, хто навчається, доводиться переробляти спосіб дії, який уже склався раніше.

В інтелектуальній рефлексії ключовими є поняття “завдання” та “проблемна ситуація”. Рефлексивний огляд усіх складових завдання і власних дій дає змогу студенту, зайнявши іншу розумову позицію, відшукати недостатню ланку в даних задачі або усвідомити свою помилку [3, с. 35]. Таким чином відбувається усвідомлення підстав власного руху в змісті завдання з урахуванням визначення засобів її вирішення. Такий підхід дає змогу винаходити нові шляхи розв’язання задач, які без рефлексії вирішенню не піддаються. Очевидно, що навчання писемного мовлення без інтелектуальної рефлексії неможливе, оскільки це один з тих видів діяльності, в якому рефлексивні моменти посідають не епізодичне, а системне місце.

Усе зазначене вище стосується будь-якого виду або форми діяльності на рівні загальних закономірностей. Поряд із цим існують деякі закономірності, що пов’язані зі специфікою діяльності. Оскільки ІПМ – це комунікативна діяльність, природним є те, що до неї мають стосунок такі феномени, як комунікативна [3] та кооперативна [11] рефлексія.

Для дослідження ІПМ надзвичайно важливо, що кооперативна рефлексія передбачає “вивільнення” суб’єкта з процесу діяльності та його “вихід” у зовнішню щодо неї позицію [11, с. 23]. Цей вихід у позицію “над” і “зовні” дає змогу партнерам не лише прогнозувати дії один одного, а й, корегуючи свої дії, впливати на партнера, проникаючи в глибини взаєморозуміння, що, власне, і є метою ІПМ. Момент кооперування, координації, співробітництва підкреслюється самим терміном “кооперативний”, хоча його можна вживати як синонім щодо комунікативної рефлексії. У контексті останньої [3] рефлексивний процес характеризується як подвоєний процес дзеркального відображення індивідами один одного, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії. Дуже важливим для ІПМ у комунікативному аспекті є те, що рефлексивна позиція щодо себе можлива лише за умови комунікативної рефлексії, оскільки лише на основі взаємодії з іншими, коли людина намагається зрозуміти думки й дії інших та оцінити себе з їхньої точки зору, вона спроможна рефлексивно поставитись до самої себе.

Який би аспект не розглядали, в цілому можна сказати, що на базі будь-якого з них можна відстежити особливості механізмів саморегуляції, самооцінки того, хто навчається, у процесі писемної діяльності. Доцільним видається використовувати інтегрований напрям вивчення цього феномену, у руслі якого рефлексія є предметом комплексних досліджень [6]. Рефлексивні механізми включені в різні життєві ситуації: спілкування, гру, професійну діяльність людини [6, с. 12]. Специфіка кожного із зазначених видів діяльності накладає свій відбиток на прояв рефлексії. Крім цього, самоаналіз, самооцінка, самоконтроль і самокорекція залежать і від вікових особливостей. У цьому розумінні студентський період життя людини – найбільш сензитивний стосовно розвитку здатності до рефлексії, підкреслюють психологи [3, с. 43–44; 12, с. 8]. Це період розквіту мисленнєвої діяльності, що виявляється в усіх видах МД, в ІІМ зокрема.

У студентів є глибокі резерви для розгортання інтелектуального та кооперативного аспектів рефлексії. Сприятливими передумовами для формування рефлексії в усіх її аспектах є такі характерні для студентського віку психологічні особливості: інтенсивний розвиток самосвідомості; пік інтелектуальних можливостей, пам'яті, мислення, уваги; загальний високий рівень пізнавальної мотивації та пізнавальної активності; особистісне становлення нового навчального й соціального досвіду; актуалізація потреби в особистісному та професійному самовизначенні.

На відміну від попередніх вікових етапів, студентський період, за твердженням психологів [5, с. 84], характеризується тим, що ті, хто навчаються, повинні не лише володіти навчальними діями, а володіти ними рефлексивно, усвідомлюючи підстави дій, що виконуються, оцінюючи їхню відповідність цілям й умовам діяльності та визначаючи на цій основі найбільш ефективні способи засвоєння. Студент, зазначає А.С. Шаров [10], вчиться самостійно здійснювати, реалізовувати різні види власної діяльності, регулювати їх перебіг, оволодіваючи знаннями й механізмами регуляції, у яких вони організуються. Для того, щоб вони стали предметом засвоєння, їх необхідно виокремити, відрефлексувати. Саме цієї причини в процесі учіння рефлексія повинна постійно супроводжувати діяльність студента, допомагаючи виділити нове, вибудовуючи й оформлюючи види діяльності.

Навчання в професійно-освітньому закладі накладає суттєвий відбиток на формування структури Я-концепції. Для молоді людини вступ до ВНЗ означає входження в нове соціальне середовище, встановлення міжособистісних відносин у ньому та зміну характеру навчально-пізнавальної діяльності, що визначається самостійністю й відповідальністю. Прагнення соціального успіху, потреба в навчальних досягненнях, загальний високий рівень пізнавальної мотивації – все це є внутрішніми стимулами для актуалізації в студентів рефлексії в усіх її видах: особистісної, інтелектуальної, комунікативної, кооперативної. Для становлення рефлексивних механізмів у студентів основним є практико-орієнтований компонент, що є надзвичайно важливим для навчання такого практичного аспекту, як ІІМ.

За даними практичних досліджень [9], від молодших до старших курсів усі види рефлексії студентів розвиваються рівномірно, проте дещо вищими є показники рефлексії спілкування та взаємодії. Саме ці аспекти дії рефлексивних механізмів у писемному мовленні становлять основу вірогідного прогнозування рівня сприйняття й реакції реципієнта на написане та стимулюють самоаналіз і самокорекцію письмового тексту автором з метою ефективною реалізації комунікативного наміру. У зв'язку із цим рівномірний розвиток усіх видів рефлексії студентів та вищі порівняно з іншими аспектами показники рефлексії спілкування й взаємодії забезпечують сприятливі умови для формування в студентів писемної компетенції.

Однак дані психологічних досліджень [12, с. 9] свідчать, що за всіх сприятливих передумов рівень сформованості здатності до рефлексії в студентів є недостатнім. Засвоєння знань відбувається переважно на основі усвідомлення системи зовнішніх вимог (умов передбачуваного контролю), а не рефлексії підстав, що покладені в основу змісту засвоєваних знань [5, с. 88–89].

Несформованість рефлексивних механізмів, які діють у сфері мислення, зумовлює неспроможність давати глибокий цілісний аналіз ситуації, вирішувати завдання узагальненим способом, усвідомлювати поставлену мету та необхідність кожного етапу для її досягнення. Низький рівень рефлексії діяльності виявляється в тому, що більшість студентів недостатньо усвідомлюють структуру навчальної діяльності, дають поверховий аналіз ситуації, неспроможні адекватно відображати позиції навчально-педагогічної взаємодії, прогнозувати наслідки того чи іншого шляху вирішення ситуації. Аналіз способів вирішення навчально-професійних завдань студентами характеризується нестійкістю та відсутністю глибини [12, с. 9, 15].

Усі ці недоліки наявні в тому випадку, коли організація навчальної діяльності не цілеспрямована на розвиток здатності до рефлексії. Щоби уникнути цього, необхідно забезпечити реконструкцію набутого суб'єктом досвіду, тобто здійснити його рефлексивний аналіз [7]. Останній проводиться згідно з класичною схемою діяльності, що запропонована П.Я. Гальперінім (рис. 1) [4, с. 428–429]:

Рис. 1. Структура навчальної дії (за П.Я. Гальперінім)

За цією схемою мета дії є завчасно визначеною, а провідна роль в орієнтуванні студентів, переведенні етапів розумової дії із зовнішнього розгорнутого плану їх виконання у внутрішній та у здійсненні контролю відводиться викладачу. Рефлексія в цьому ланцюгу здійснюється на рівні останнього компонента. Уточнення ролі самостійності та рефлексії в наведеній схемі приводить до такого запропонованого М.Г. Алексєєвим [1] її варіанта (рис. 2).

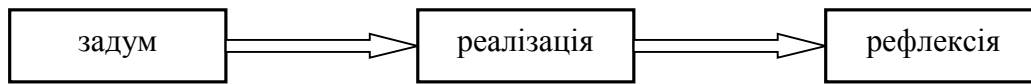

Рис. 2. Структура навчальної дії (за М.Г. Алексєєвим)

У цій схемі компоненти навчальної дії набувають нового змістового наповнення. Задум не задається ззовні, а повинен бути породжений індивідуальними або колективними зусиллями на основі внутрішньої мотивації. Замість автоматичного виконання автор пропонує реалізацію – творче втілення задуму в життя. Під рефлексією розуміють вищий щабель контролю, який передбачає не лише оцінювання правильності виконання, а й засвоєння накопиченого в дії нового досвіду, що зумовлює виникнення нових задумів та планування подальшої пізнавальної діяльності.

Якщо навчальна діяльність студентів спрямована на розвиток рефлексії, то згідно з положеннями особистісно-діяльнісного підходу ми пропонуємо подати структуру навчальної дії таким чином (рис. 3).

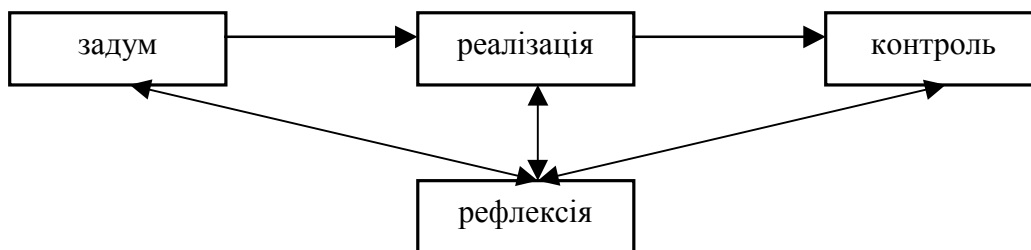

Рис. 3. Структура навчальної дії

У наведеній схемі відображено такі аспекти навчальної дії суб'єкта, як самостійність, творчість, інтеграція самоконтролю й контролю. У ній закладено і "рефлексивний вихід" у зовнішню щодо своєї діяльності позицію, що здійснюється поетапно та дає змогу суб'єкту зробити кожний з її етапів предметом розгляду (аналізу й оцінки) та практичного перетворення (самокорекції дій). З метою цілеспрямованого розвитку в студентів здатності до рефлексії варто використовувати запропоновану схему (див. рис. 3) для організації процесу навчання студентів ІПМ. У зв'язку із цим необхідно організувати самостійне проходження суб'єктом усіх етапів навчальної діяльності: підготовчого (орієнтовного), основного (виконавчого), завершального (контрольно-корекційного) – та створити умови, що спричиняють необхідність самоаналізу, самооцінки й самоконтролю на початку кожного з цих етапів та в ході їхньої реалізації. На підготовчому етапі суб'єкт має бути поставлений у таку ситуацію, в якій умови завдання разом із власними потребами й мотивами виступатимуть як предмет рефлексії. Студент має проаналізувати, співвіднести й оцінити задані умови, свої потреби й можливості, виявити ймовірні шляхи розгортання діяльності, визначити цілі та сформулювати задум. Умови основного етапу варто спрямувати на аналіз і оцінку суб'єктом засобів діяльності, реконструкцію на-

бутого навчального досвіду та на побудову нових способів реалізації задуму відповідно до визначених цілей. На початку завершального етапу слід забезпечити умови для самооцінки одержаного результату з огляду на окреслені цілі. Метою рефлексії на цьому етапі є визначення ступеня ефективності діяльності та вдосконалення її результату. Для цього студент має постати перед необхідністю проаналізувати весь хід своїх дій, встановити їхній зв'язок з особливостями умов завдання та властивостями результату, виявити недоліки в змісті власних дій і внести відповідні корективи.

Основними функціями рефлексії в навчальній діяльності студентів є самооцінка та самоконтроль. Саме контрольна функція рефлексії, підкреслює М.С. Міріманова [7], є тим важливим механізмом, завдяки якому здійснюється будь-який розвиток: системи власних знань, мислення, діяльності, особистості, її відносин зі світом. Вищезазначені умови забезпечують організацію контролю як зовнішньої дії, що спрямована на активізацію його рефлексивного компоненту. У ході планомірного, поетапного й систематичного опрацювання таких дій відбувається їх інтеріоризація та формується рефлексивний самоконтроль, умови для становлення якого в писемному мовленні є оптимальними внаслідок відстроченого характеру писемної комунікації. Активізацію функцій самооцінки й самоконтролю розглядаємо як обов'язкову передумову розвитку вмінь ПІМ.

Для поглиблення рефлексії та підвищення об'єктивності самоконтролю підґрунтям для здійснення останнього мають стати взаємоконтроль та/або поточний контроль з боку викладача. Відтак, зовнішній контроль необхідно включити в хід кожного з етапів навчальної діяльності та розглядати як обов'язкову передумову самоконтролю. Психологічний зміст контролю з боку викладача зумовлений тим, що він повинен мати відкритий характер, зосереджувати увагу студента на конкретних аспектах діяльності, спрямовувати його регулятивний рух, стимулювати навчальну активність, орієнтувати на досягнення, сприяти встановленню відносин партнерського співробітництва між студентом і викладачем.

Під час взаємоконтролю на основі аналізу поточних/підсумкових результатів студенту слід виявити в них недоліки, суперечності, неузгодженість, неточності, що потребують доопрацювання. Зворотний зв'язок, що надається членами групи, у поєднанні з рефлексією власних дій формує установку на активну діяльність, дослідницьку (творчу) позицію студентів, об'єктивацію (усвідомлення) підстав дії. Установка на увагу до дій одногрупників дає змогу розширити репертуар власних способів дії. Відтак, взаємоконтроль має інтенсифікувати процеси уваги, сприйняття, пам'яті та мислення як у того, хто його здійснює, так і у виконавця діяльності при самооцінюванні зворотної інформації. Ефективність взаємоконтролю й самоконтролю визначається єдиними та відомими всім учасникам навчального процесу критеріями оцінювання. Отже, процес навчання ПІМ необхідно організувати так, щоби суб'єкт поетапно й планомірно на основі зворотної інформації (взаємо- і контролю з боку викладача) та з опорою на конкретні критерії оцінювання здійснював самоконтроль дій.

Отже, основу ефективної організації процесу навчання ІПМ становлять рефлексивні механізми та рефлексивні способи діяльності, які ґрунтуються на здатності студента до самоаналізу, самооцінки, самоконтролю. У цілому студентський вік – це сензитивний період стосовно розвитку здатності до рефлексії. На цьому віковому етапі вона поліфонічна та конструктивна. Становлення рефлексії студента, передусім, визначає його як суб'єкта навчальної діяльності, який може її планувати, організовувати, контролювати, повністю володіє її структурою, є здатним перетворювати й удосконалювати її, визначати шляхи й перспективи подальшого розвитку власних процесів пізнання. Основними функціями рефлексії в навчальній діяльності студентів є самооцінка та самоконтроль. Актуалізація цих її функцій зумовлює розвиток як системи знань, мислення, діяльності, так і особистості та її відносин зі світом.

Згідно з основними положеннями особистісно-діяльнісного підходу та з огляду на вікові особливості студентів доцільна спеціальна методична організація навчання ІПМ, яка ґрунтується на рефлексивному способі оволодіння комунікативними вміннями. Особливої уваги потребує забезпечення умов для рефлексивного аналізу й оцінювання суб'єктом власного способу дій при самостійному проходженні кожного з етапів навчальної діяльності (підготовчого, основного, завершального) та для інтеграції комплексного контролю (само-, взаємо- та контролю з боку викладача) у кожний із цих етапів. Поетапна організація зовнішніх дій самоконтролю, що виконуються з опорою на поетапний зворотний зв'язок і конкретні критерії оцінювання, слугує головною передумовою розгортання рефлексії. Відтак, самоконтроль, орієнтований на аналіз й оцінювання суб'єктом підстав власних дій та здійснюваний з метою самокорекції, має становити основу способу діяльності, з ІПМ зокрема.

Перспективним є продовження досліджень щодо нових засобів і методів навчання комунікативних умінь (мовний портфель, метод проектів), які забезпечують ефективну самооцінку студентом власних можливостей, потреб, шляхів реалізації навчально-пізнавальної діяльності та рефлексивний аналіз її результатів.

Список використаної літератури

1. Алексеев Н. Проектирование и рефлексивное мышление / Никита Алексеев // Развитие личности. – 2002. – № 2. – С. 85–103.
2. Бахтина О.В. Педагогические условия развития интеллекта студентов в образовательном процессе педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ольга Витальевна Бахтина. – Воронеж, 2007. – 203 с.
3. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А.А. Бизяева. – Псков : ПГПИ им. С.М. Кирова, 2004. – 216 с.
4. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука: избранные психологические труды / П.Я. Гальперин ; под ред. А.И. Подольского. – 3-е изд., стер. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : МОДЭК, 2008. – 478 с., [1]. – (Серия “Психологи России”).
5. Мальская О.Е. Особенности осознания студентами учебной деятельности / О. Е. Мальская, А.А. Сидельникова // Проблемы рефлексии: Современные комплекс-

ные исследования : сб. науч. тр. / под ред. И.С. Ладенко. – Новосибирск : Наука, 1987. – С. 84–92.

6. Матюшкин А.М. Основные направления исследований мышления и творчества / А.М. Матюшкин // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5. – № 1. – С. 9–17.

7. Мириманова М. Рефлексия как механизм развития самоорганизующихся систем / М. Мириманова // Развитие личности. – 2001. – №1. – С. 49–65.

8. Сметанникова Н.Н. Портфель как технология аутентичного оценивания / Н.Н. Сметанникова // Школьные технологии. – 2006. – № 6. – С. 160–168.

9. Федосеева А.М. Исследование процесса становления психологической компетентности студентов педвуза [Электронный ресурс] / А.М. Федосеева // Вестник Омск. гос. пед. ун-та. – Омск : ОГПУ, 2006. – Вып. 2006. – Режим доступа: <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpru-6.pdf>.

10. Шаров А.С. Онтология психологических механизмов рефлексии [Электронный ресурс] / А.С. Шаров // Вестник Омск. гос. пед. ун-та. – Омск : ОГПУ, 2006. – Вып. 2006. – Режим доступа: <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpru-25.pdf>.

11. Щедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия / Г. П. Щедровицкий // Исследование речемыслительной деятельности. Психология. – Алма-Ата : Изд-во Казахского пед. ин-та, 1974. – Вып. 3. – С. 12–28.

12. Яблонська Т.М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Т.М. Яблонська. – К., 2000. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2013.

Беженарь И.В. Рефлексия как основная психологическая предпосылка обучения студентов иноязычной письменной речи

В статье рассмотрен вопрос организации рефлексивной деятельности студентов в процессе обучения иноязычной письменной речи. Конкретизирована роль разных видов рефлексии в обучении студентов письменной речи; определены функции рефлексии в учебно-познавательной деятельности студентов; описаны способы организации рефлексивной деятельности студентов в процессе обучения иноязычной письменной речи.

Ключевые слова: рефлексия, самооценка, самоконтроль, иноязычная письменная речь, студенты.

Bezhenar I. Reflection as the main psychological prerequisite of teaching second language writing to the university students

The article deals with the issue of organization of students' reflective activities in the process of teaching second language writing to the university students. The role of different types of reflection in teaching writing to the university students is specified; the functions of reflection in students' learning activities are defined; the ways of organizing the students' reflective activities in the process of teaching writing are described.

Whatever aspect of reflection is considered – personal, intellectual, cooperative or communicative – each of them is closely related to the mechanisms of self-regulation, self-assessment, self-testing and self-correction operating in the process of writing activity. The specifics of their functioning depends on the sphere of activity as well as the age of a writer. The student period of person's life is the most sensitive to the development of reflective abilities. Such student's psychological peculiarities as general high level of cognitive motivation and cognitive activity, peak of intellectual potentialities, memory and thinking, need in learning achievements form the internal stimuli for actualization of students' reflection in its every aspect.

Formation and development of student's reflection identifies him/her as a subject of educative activity who can plan, organize, control its flow, fully masters its structure, manages

to transform and improve it as well as to define the ways and perspectives of further development of his/her cognition processes. The main functions of reflection in the students' learning activities are self-assessment and self-testing done for the purpose of self-correction. Actualization of these functions stipulates the development of student's system of knowledge, thinking, activity as well as his/her personality and his/her attitudes to the world.

Taking into account the key theoretical provisions of person- and activity-oriented instructional approaches as well as the student's psychological peculiarities it appears reasonable to develop the special methodological framework of teaching writing that is based on the reflective way of mastering the communicative skills. A special accent should be placed upon creating the conditions for organizing the reflective analysis and student's self-assessment of ways and strategies of learning while passing, in an autonomous mode, each of the learning stages (preparatory, main, final) having integrated complex assessment (self-, peer, teacher-assessment) in every stage. Phased organization of external self-assessment actions based on the phased feedback as well as concrete assessment criteria make up the principal prerequisite for the development of reflection. Self-testing oriented on self-analysis and self-assessment of the grounds of operations, being done for the purpose of self-correction, should make up the basis for student's way of learning, in the process of mastering second language writing in particular.

Key words: *reflection, self-assessment, self-testing, foreign writing, students.*